

L'explosió de

l'economia oculta

L'economia submergida, que des de fa trenta anys està enquistada en alguns dels nostres sectors manufacturadors més importants, s'ha estès com una taca d'oli a d'altres activitats com la construcció, l'agricultura o l'hostaleria.

Les dades publicades i les opinions d'experts coincideixen a constatar una explosió del treball desregulat que ha tingut lloc sense que l'administració haja reaccionat.

Una dona assalariada en una fàbrica tèxtil, que va haver de passar a cosir a domicili amb l'assegurança autònoma i que acaba creant una "cooperativa" en la qual treballen altres dones en la mateixa situació; una altra que enganxa les peces de les sabates amb cola al menjador de sa casa; una multitud de magribins que esperen als afores d'una gran ciutat que arribe una furgoneta conduïda moltes vegades per algun membre de les màfies que controlen la mà d'obra immigrant en la qual s'amuntegaran fins algun camp d'hortalisses que han de recol·lectar; l'obrer que treballa en negre en alguna obra pública per a una empresa subcontractista d'una subcontractista d'una altra subcontractista; el jove que serveix taules en un bar d'alguna localitat turística costanera que al final de la setmana acompanya l'amo al magatzem on aquest darrer traurà un feix de bitllets i li pagarà; el xiquet que es passa la nit repartint pizzes en una motocicleta sense cap tipus d'assegurança o dret laboral reconegut...

Totes aquestes vides tan disperses tenen una cosa en comú: es desenvolupen en les arenes movedisses de l'economia negra, oculta o submergida, o, com s'anomena també habitualment amb un terme més suau, informal. Una situació que produeix efectes inqüestionables en la seua vida, com apunta Pere Jódar, professor de sociologia del treball de la Universitat Pompeu Fabra: "Els treballadors i les treballadores informals i les seues famílies s'enfronten a condicions de treball molt diferents a les d'aquells que tenen un treball fix i regulat. Les seues actituds, les seues estratègies davant el treball, el consum o la vida po-

den ser molt diferenciades si es troben en una o en una altra situació." És una realitat molt difícil de quantificar per la seua mateixa naturalesa que, tanmateix, se sap que està molt consolidada i que creix.

Segons dades recents publicades per la Unió Europea, el 23% del producte interior brut de l'estat espanyol es produeix fora dels marcs de la legalitat, molt per damunt de la mitjana europea. El 1998, el seu volum era del 15 %, segons el mateix estudi. És difícil donar dades exactes, però se sap que molts dels nostres sectors econòmics més importants disposen d'un volum molt considerable de mà d'obra oculta per fer funcionar els seus engranatges: la construcció, l'hostaleria, el tèxtil, el sector de l'automòbil barceloní, el calcer alacantí, l'agricultura o el servei d'atenció a domicili.

Un salt qualitatiu. Malgrat aquestes dades quantitatives creixents, molts dels especialistes que s'han dedicat a estudiar aquesta realitat econòmica consideren que el principal problema és que l'economia submergida ha fet un salt qualitatiu, que s'ha assumit socialment i que es dispersa progressivament per altres sectors econòmics. Si fa uns anys, es parlava del paradigma d'algunes activitats en què el treball il·legal estava enquistat, com ara alguns dels sectors manufacturadors com el calcer i la juguina de les comarques del sud valencià o el tèxtil arreu del nostre país, ara com ara podem parlar també de molts altres com el camp, la construcció, els serveis socials o l'hostaleria.

Josep Antoni Ybarra, professor d'economia aplicada de la Universitat d'Alacant i un dels especialistes que més anys

ha dedicat a l'estudi de l'economia submergida, considera que s'han produït canvis radicals que han donat lloc a la "nova economia submergida". "Hi ha noves formes de contractació, noves activitats, nous sectors. La desregulació és un fet que s'ha estès d'una manera increïble, que s'ha assimilat", assegura. S'ha produït també un canvi d'expectatives: "Abans, l'economia submergida es veia com una porta oberta al futur. Ara, ja no. La gent tenia la sensació que era una porta oberta. En aquests moments, és un carreró sense eixida. El qui hi entra ja fa seu el mecanisme. L'única expectativa és l'autoocupació en precari total, en la qual els drets laborals no existeixen. Quan s'interroga avui molts dels joves i de les dones que integren l'exèrcit dels treballadors submergits sobre les seues esperances i les seues il·lusions, la resposta és ser contundentment unànime: l'economia submergida és principi i final en ella mateixa."

Juan Francisco Alfaro és un assessor laboral que té un despatx a Elda, a l'Alt Vinalopó, una comarca amb una taxa tradicionalment molt alta d'economia submergida en el sector del calcer. Alfaro, que es dedica exclusivament a defensar treballadors ("tramite 20 o 25 denúncies cada mes", assegura), també constata que el treball submergit s'ha incrementat. "Els darrers quatre anys, ha augmentat. A més dels sectors manufacturadors on tradicionalment ha existit, com ara el calcer, el joguet o el tèxtil, ara s'ha estès a altres sectors, com els serveis, l'hostaleria o la construcció perquè els empresaris d'aquests sectors s'han adonat que poden contractar treballadors il·legalment. L'hostaleria, per exemple, que no tenia economia submergida, ara en té un 10 o un 15%", indica.

És evident que la fisonomia del treball submergit ha canviat. Ho explica també Juan Pedro García, secretari d'Acció Sindical de Comissions Obreres del País Valencià, amb l'exemple d'un dels feus tradicionals de l'economia submergida, la comarca del Baix Vinalopó: "A partir de l'any 1996, les persones immigrades substitueixen les autòctones en el treball submergit al calcer. Aquestes darreres, des d'aquell any, s'incorporen a les fàbriques per començar a

fer productes de qualitat o a l'atenció domiciliària, en la qual guanyen en negre 1.000 pessetes per hora, quan abans en guanyaven 500". La incorporació dels immigrants a l'economia submergida ha estat una de les novetats principals. "Més de la meitat treballen irregularment", indica García. Un fet que assegura que està potenciat per la política d'immigració del Govern de Madrid. "Hi ha qui paga un percentatge del seu sou a la màfia que l'ha dut -diu-. Nosaltres tenim constància de dones de l'Est a les quals cobraven un 10% del seu sou i ja els demanaven que es substituïren."

Trenta anys fora de la llei. Però, com s'ha arribat a una situació en la qual un volum tan gros de tot el treball es desenvolupa en condicions precàries? El fet és que el creixement econòmic i industrial des dels anys 70 s'ha produït a quasi tot l'estat espanyol a colp de crisi que moltes empreses han aconseguit de superar amagant bona part de la seua activitat, un fet agreujat per unes estratègies empresarials basades en bona part en la utilització intensiva del treball barat i conduïdes per nous empresaris amb una ètica conflictiva pel que fa a la seua relació amb la legalitat. "La manera de funcionar nostra -assegura Ybarra- no té res a veure amb les del nord d'Europa. Ni les activitats ni l'ètica són les mateixes. Tenim una petita i mitjana empresa manufacturera amb una taxa de treball ocult molt més elevada. L'ètica i els costums socials són molt diferents, i els sectors productius són intensius en treball". Aquestes característiques són, per a Ybarra, comunes a d'altres països del Mediterrani europeu: "Els nivells més alts d'economia submergida a la Unió Europea són els de Portugal, Grècia, Itàlia i Espanya enfront d'altres com Suècia i Dinamarca, amb una cultura molt més regulada. Ací hi ha normes no escrites, són les condicions d'un país subdesenvolupat. Al camp, hi ha gent que treballa per un plat d'arròs."

El fet que tots els especialistes remarquen és que el recent creixement de l'economia submergida no és conjuntural sinó que consolida un nou escenari la-

Josep A. Ybarra:
"Ací, hi ha normes no escrites. Són les condicions d'un país subdesenvolupat"

Juan Francisco Alfaro: **"El que no pot ser és que un empresari es compre un BMW i el mes següent no pague els treballadors"**

boral, el del treball en el nou segle, en què apareixen noves realitats com ara la flexibilització, la deslocalització, la desregulació, la consolidació de les noves tecnologies, o l'*outsourcing* (la substitució de les grans factories industrials per d'altres que col·loquen les peces fetes per altres empreses que treballen sovint en condicions precàries). La cara oculta d'aquests nous conceptes de futur empresarial és que cada vegada hi ha més sectors econòmics que amagen parts de la seua cadena de producció en la foscor econòmica i laboral. "Les noves tecnologies permeten que es treballes en qualsevol lloc en qualsevol cosa. Pots localitzar la producció on més et puga interessar", diu Ybarra, qui posa l'exemple d'una indústria tradicionalment allunyada d'aquestes pràctiques, com és l'aeronàutica. "Es pot fer un avió -s'interroga- amb l'economia submergida? Es

RICHARD CUGAT

La construcció és, segons totes les dades publicades, un dels sectors en què més creix el treball desregulat. "L'economia submergida s'ha estès a altres sectors perquè els empresaris s'han adonat que poden contractar treballadors il·legalment", assegura Juan Francisco Alfaro.

pot fer per parts i algunes poden estar submergides. L'economia submergida és avui un complement de l'economia oficial." També el sociòleg Juan José Castillo ho explica, amb tints més literaris: "Una espècie de taylorisme assistit per ordinador, de vaga apariència humana, dispers pel territori, és la cola que sembla que lliga o vincula aquests fragments del treball."

Fins i tot algunes organitzacions empresarials, que tradicionalment s'han inhibit en la lluita contra l'economia submergida, han començat a posar èmfasi en la situació. Intertèxtil, la patronal estatal d'aquest sector econòmic, ha denunciat recentment l'augment d'aquesta pràctica il·legal. "Hi ha un augment de la contractació de persones en situació d'irregularitat i —una pràctica més condemnable encara— recurrent, encara que excepcionalment, al treball de menors",

denunciava en un comunicat difós el passat mes de febrer.

Un autèntic calidoscopi de fórmules. Aquest treball pren formes cada vegada més diverses, un autèntic calidoscopi de fórmules. L'operari despatxat d'una factoria manufacturera que crea una "cooperativa" que servirà de components la seua antiga empresa, el treballador que duu a terme parts d'un procés de producció quan en teoria és un treballador autònom, les operàries d'una vella nau industrial que fugen per la porta del darrere quan arriba un inspector de treball, el continu tràfec de mercaderies en una factoria sabatera que fa anys que oficialment va deixar d'existir, els petits tallers de confecció plens de xinesos o de magribins que treballen les vint-i-quatre hores del dia, l'operari d'una empresa de transport que té el sou base

mínim i rep la major part dels seus ingressos pel cobrament d'hores extraordinàries o, un fenomen cada vegada més present en el sector de la construcció, la cascada de subcontractacions en què finalment es dilueixen les responsabilitats. La mort d'algun operari (la taxa de sinistralitat laboral de l'estat espanyol és la més alta d'Europa) trau aquest fenomen a la llum de tant en tant. García explica que ha descobert una nova pràctica dins d'aquesta modulació de tons cada vegada més confusos: "Històricament, s'han pagat moltes hores extraordinàries que no figuren en la nòmina, però últimament ha sorgit una situació que ens preocupa seriosament en algunes entitats dedicades a prestar serveis socials que tenen la fórmula d'ONG en les quals la gent signa una nòmina, però el que se'ls ingressa és molt menys. Alguna d'aquestes entitats ha arribat a l'extrem

RAFA GIL / EL TEMPS

Dalt, una colla de recol·lectors de ceba. A sota, a l'esquerra, una dona en un petit taller de confecció. A la dreta, un cambrer. Aquests són tres dels sectors econòmics amb una taxa més alta de desregulació laboral. Els experts consultats per aquest setmanari han coincidit a assenyalar que els inspectors de treball tenen cada vegada menys mitjans per lluitar contra el frau en les lleis laborals.

que si algú ha reclamat, li han abonat la diferència del que havia de pagar en la declaració de l'IRPF per l'inflament de la nòmina.”

Una situació molt comuna, malgrat aquesta varietat de fórmules, són les precàries condicions sanitàries en què actuen bona part dels treballadors desregulats. “Al Vinalopó, es fan les sabates en galliners, i si no passen més coses és perquè déu no vol”, considera Alfaro, qui descriu algunes de les deficiències:

“Hi ha autèntiques barraquetes sense sistemes de ventilació, amb màquines que no passen la inspecció. En el sector del calcer al Vinalopó, tan sols una de cada cinc empreses compleix la Llei de Prevenció de Riscos Laborals. Aquesta és la raó que explica que tinguem la taxa de sinistralitat laboral més alta d'Europa.”

El que no ha canviat, asseguren alguns experts, és la funció de les xarxes socials en el manteniment i l'expansió de

l'economia submergida. “El que s'ha descobert o s'ha redescobert —opina Enric Sanchis, professor de sociologia de la Universitat de València— és que la família té funcions econòmiques importants en la societat moderna, més que no es pensava. És en família on els actors econòmics defineixen les seues estratègies de supervivència.” És la situació del jove que cobra un sou amb el qual no pot sobreviure, però que accepta ja que la família li aporte els recursos res-

tants que necessita o de la dona que treballa a casa o cuidant algun ancià per complementar el sou del marit i així poder arribar a final de mes. "La funció de la família és fonamental perquè és qui dona seguretat a la gent", conclou Ybarra. Aquesta no és, però, l'única funció dels llaços personals dins del forat de l'economia negra. Sanchis assenyala que els qui contracten treballadors de manera irregular no acudeixen a "l'ens abstracte del mercat" per aconseguir-los. Són les relacions familiars, les veïnals o les d'amistat les que funcionen per reclutar treballadors en aquest exèrcit de reserva ocult.

Una actuació política qüestionada.

Hi ha diversos departaments de les administracions públiques implicats d'una o d'altra manera en la lluita contra el treball submergit. El Ministeri d'Interior té competències en matèria d'immigració indocumentada, el d'Hisenda en l'ocultament dels diners negres i, sobretot, la Inspecció de Treball, a cavall entre el Ministeri de Treball i les respectives conselleries d'Ocupació, en el cas del País Valencià i en el del Principat, que ha de vetllar pel compliment de les normatives laborals. Juan Pedro García és contundent pel que fa a la seua actuació: "Hi ha una insuficiència absoluta d'inspecció de treball, ja que l'arribada d'immigrants ha augmentat la seua tasca. Al País Valencià, s'hauria de produir un compromís de l'administració autonòmica i la central, que comparteixen les competències de la inspecció de treball, dels sindicats i de la patronal, per prioritzar quins camps hauria d'atendre la inspecció, com ara la immigració, la salut laboral o els sistemes de contractació." També Ybarra arremet contra la política laboral del Govern. "Des de fa uns cinc anys, la inspecció de treball ha baixat d'una manera impressionant. Li han llevat competències i mitjans. Els inspectors tenen àrees molt més àmplies i, a més, no poden actuar", indica.

"A l'Alt i Mitjà Vinalopó, que té unes 1.100 empreses i un 70% dels treballadors submergits, hi ha un inspector de treball i dos subinspectors. Treballen en precari i fent més hores que un rellotge. En una habitació de sis metres quadrats,

Josep Antoni Ybarra: "L'economia submergida ha creat menfotisme social, una societat desideologitzada".

treballen tres subinspectors. Perquè un d'ells trebal·le, l'altre s'ha d'alçar de la taula", explica Alfaro.

La impunitat dels empresaris. Per a Alfaro, la clau que explica l'increment de l'economia submergida és la impunitat amb què actuen els empresaris. "Hi ha facilitat per a poder actuar amb treballadors desregulats —diu— perquè no passa res. No hi ha por. El sector empresarial és prepotent perquè no sol ocórrer mai res. L'administració hauria de començar a pensar que passa alguna cosa. El forat en la seguretat social és immens des de fa trenta anys." "Es dilueixen les responsabilitats, posen homes de palla com a gerents. El que no pot ser és que un empresari es compre un BMW i el mes següent no pague els treballadors", conclou.

A les Illes Balears, on la inspecció de treball depèn de l'administració central, el mateix conseller de Treball, Eberhard Grosske, qüestiona l'eficàcia d'aquest organisme. "La Inspecció de Treball no té nassos de perseguir seriosament l'ocupació irregular. Imaginem que d'un dia per l'altre desapareix aquest fenomen. Es crearia tal caos econòmic que no tenen coratge de fer-ho. Només ac-

tuen a instàncies de denúncies. Però si no, no hi ha actuació sistemàtica. La irregularitat és tan gran que falla la norma", assegurava fa uns mesos en una entrevista amb aquest setmanari (vegeu EL TEMPS, núm. 924). La mateixa Comissió Europea, en un estudi recent, critica que l'estat espanyol no té una "política integrada" contra l'economia submergida de tots els departaments amb competències.

Hi ha, tanmateix, una sèrie d'arguments que emergeixen, de vegades subtil·linament i d'altres més expressament, per justificar aquesta extensió de la il·legalitat en el compliment de les normatives laborals. Un és la queixa per l'excessiva pressió fiscal sobre les empreses a l'estat espanyol (en realitat, una de les més baixes de tot Europa). Un altre, el més gastat, és el d'assegurar que sense l'economia submergida disminuiria l'eficiència del sistema econòmic. Un darrer és el de legitimar la creació de llocs de treball, tinguen la qualitat que tinguen. Segons aquesta tesi, l'economia submergida amorteix les conseqüències d'un atur que, altrament, seria explosiu.

La UGT, en l'exposició de motius de la iniciativa legislativa popular que vol promoure contra l'economia submergida, expressa el desacord amb l'excusa de la pressió fiscal: "Tots els estudis i dades comparades mostren que els països en els quals els impostos són majors i és més elevada la protecció social (i superiors, en conseqüència, els costos de l'activitat empresarials), l'economia submergida està molt menys estesa, si no és directament marginal, com als països centreuropeus i nòrdics."

Al marge de totes les discussions econòmiques, el que resulta indubtable són les conseqüències d'aquest treball en l'estructura social. Ybarra assegura que l'economia submergida, com que desprotegeix bona part de la societat, mina les bases de l'estat del benestar. Aquest economista arriba més lluny: "En aquestes condicions, és molt difícil construir un projecte de futur. L'economia submergida ha creat menfotisme social, una societat desideologitzada, sense consciència."

Miquel Calvet